

УДК 342.733

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.62>

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ОСВІТУ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Щебетун І.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного, міжнародного

і кримінального права

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9749-7559>

e-mail: iayrin35@gmail.com

Щебетун І. Реалізація конституційного права на освіту в умовах дії правового режиму воєнного стану.

У статті аналізується питання особливостей реалізації конституційного права на освіту в умовах дії правового режиму воєнного стану. Визначені пріоритети діяльності закладів освіти в умовах збройної агресії. Зазначено, що Міністерством освіти і науки України має забезпечити баланс між безпекою і невідмінною якістю освіти. Наголошено, що викликом для системи освіти є необхідність забезпечення міжнародних стандартів у цій сфері та певних пріоритетів щодо реалізації конституційного права на освіту, зокрема, рівного доступу до навчання; всебічної підтримки працівників та здобувачів освіти, які зі зброєю в руках захищають нашу державу; гарантування безпечних умов навчання та праці для всіх учасників освітнього процесу; забезпечення сталості навчання, зокрема для тих здобувачів освіти, які через повномасштабну військову агресію перебувають за кордоном, знаходяться на тимчасово окупованих територіях або є внутрішньо переміщеними особами.

Охарактеризовано особливості реалізації дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти у контексті реалізації конституційного права на освіту та реалізації положень статті 53 Конституції України в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Визначено проблеми освіти у період дії правового режиму воєнного стану та наголошено на необхідності й надалі вживати якомога більше заходів для забезпечення конституційного права на освіту, оскільки освіта є надзвичайно важливою для розвитку людства і майбутнє держави прямо залежить від рівня розвитку, здібностей, талантів, культури та свідомості майбутніх поколінь.

Ключові слова: конституція, конституційне-правове регулювання, право на освіту, міжнародні стандарти, гарантії прав, рівність, академічна свобода, дошкільна, загальна середня, професійна (професійно-технічна), фахова передвища та вища освіти.

Shchebetun I. Implementation of the constitutional right to education in the conditions of the legal regime of martial state.

The article analyzes the specifics of the implementation of the constitutional right to education in the conditions of the legal regime of martial law. The priorities of the activities of educational institutions in the conditions of armed aggression are defined. It is noted that the Ministry of Education and Science of Ukraine must ensure a balance between safety and the essential quality of education. It is emphasized that the challenge for the education system is the need to ensure international standards in this area and certain priorities regarding the implementation of the constitutional right to education, in particular, equal access to education; comprehensive support of employees and education seekers, who defend our country with weapons in their hands; guaranteeing safe learning and working conditions for all participants in the educational process; ensuring sustainability of education, in particular for those students who, due to full-scale military aggression, are abroad, are in temporarily occupied territories

or are internally displaced persons.

The peculiarities of the implementation of preschool, general secondary, professional (vocational), professional pre-higher and higher education in the context of the implementation of the constitutional right to education and the implementation of the provisions of Article 53 of the Constitution of Ukraine in the conditions of the legal regime of martial law are characterized.

The problems of education during the period of the legal regime of martial law are defined and the need to continue to take as many measures as possible to ensure the constitutional right to education is emphasized, since education is extremely important for the development of humanity and the future of the state directly depends on the level of development, abilities, talents, culture and consciousness of future generations.

Key words: constitution, constitutional and legal regulation, the right to education, international standards, guarantees of rights, equality, academic freedom, preschool, general secondary, professional (vocational), professional pre-higher and higher education.

Постановка проблеми. Право на освіту є важливим для розвитку як людини, так і держави в цілому, оскільки, з одного боку, належить до одного з найбільш важливих конституційних прав особи і забезпечує кожному здобуття знань, умінь, навичок, талантів, культури та свідомості, а з іншого – є одним із визначальних факторів розвитку країни, забезпечує розвиток держави, її майбутнє, гарантує ефективну діяльність державних і громадських інституцій, стабільність суспільства та сприяє розбудові демократичної, соціальної правової держави.

Згідно з чинною Конституцією України найвищою цінністю у сучасному суспільстві є людина, яка має можливості здійснювати пошук і освоювати нові знання, приймати виважені й нестандартні рішення, тому освіта в Україні розглядається як необхідний і визначальний фактор соціального та економічного розвитку суспільства і держави в цілому.

Сьогодні, в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, є надзвичайно важливим визнання значущості реалізації конституційного права людини на освіту та необхідності його захисту. В умовах військової агресії українська освіта зазнала значних втрат, а з виданням указу Президента України від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 [1] та наступними Указами Президента України, зокрема, указом Президента України від 26 липня 2023 року №451/2023 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України [2], це конституційне право, яке передбачене статтею 53 Основного Закону держави, належить до переліку прав, які можуть обмежуватися на період дії цього правового режиму, тому аналіз особливостей реалізації досліджуваного права в умовах дії правового режиму воєнного стану є актуальним.

Аналіз останніх публікацій. Конституційне право на освіту отримало висвітлення у працях вітчизняних і зарубіжних юристів і практичних працівників, зокрема, Б. Андрусина, Ю. Барабаша, С. Бобровник, В. Боняк, Т. Денисової, В. Дрьоміна, І. Жаровської, М. Козюбри, А. Колодія, С. Максимова, О. Марцеляка, О. Мельничук, Н. Мирошніченко, В. Олійник, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришина, В. Погорілка, П. Рабіновича, М. Ребкало, Л. Самофалова, О. Скрипнюка, Р. Стефанчука, С. Стеценка, А. Тузова, М. Хавронюка, В. Шаповала, М. Шаргородського, Ю. Шемшученка та ін. Віддаючи належне внеску дослідників, слід вказати на необхідність подальших розробок щодо реалізації конституційного права на освіту в умовах сьогодення, а саме - дії правового режиму воєнного стану.

Метою статті є характеристика особливостей реалізації конституційного права на освіту в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Міжнародним і вітчизняним законодавством право на освіту віднесено до фундаментальних прав людини і розглядається в якості складової частини права на отримання безперервної освіти, реалізація якого можлива протягом усього життя людини [3, с. 13].

А.Бойко зазначає, що «за допомогою освіти відбувається процес становлення особистості як суспільної істоти, здійснюється її соціалізація, тобто проходить процес і результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування і відносин» [4, с. 834].

О.Мельничук, досліджуючи право на освіту, вказує, що право на освіту – це правова можливість, визнана невід'ємною, загальною та рівною, яка необхідна для задоволення потреби особи у здобутті знань, формуванні умінь, навичок з метою гармонійного розвитку її та суспільства, що

забезпечується державою, а також соціальним середовищем загалом [5, с. 98] та зауважує, що «у забезпеченні права на освіту виражаються та поєднуються приватний та публічний інтереси, які дають змогу, з одного боку, визнавати і захищати право кожного на реалізацію такої можливості, а з іншого, гарантувати її належність всьому суспільству. Таке органічне сполучення публічного та приватного інтересів у даній сфері обумовлюється важливістю потреби у здобутті освіти з метою гармонійного розвитку конкретної людини, держави та суспільства загалом» [6, с. 96].

Статтею 53 Конституції України гарантується кожному право на освіту. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [7].

Суспільні відносини, які виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, права та обов'язки фізичних і юридичних осіб, що беруть участь у реалізації цього права, компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти врегульовано Законом України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [8].

Статтею 3 цього Закону також гарантовано право кожного на якісну та доступну освіту. Право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України.

В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

Отже, право на освіту є невід'ємним, основним правом людини, що закріплене на конституційному рівні, яке забезпечує всебічний розвиток особистості, а рівність права на освіту є одним із основних принципів у механізмі його реалізації.

Принцип рівності реалізації права на освіту закладений у міжнародних стандартах. Так, у Загальній декларації прав людини зазначено, що «кожна людина має право на освіту» (стаття 26). Цей документ визначає стандарти рівності в залежності від рівня освіти, зауважуючи, що початкова та загальна освіта має бути безплатною, тобто забезпечується основний критерій рівності – економічний. Окрім цього, Загальна декларація прав людини містить вимогу до держав щодо загальнодоступності технічної і професійної освіти, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного, проте, цей міжнародний акт зауважує, що рівність не означає однаковість всіх, йдеться про юридичну рівність як принцип права цивілізованих народів [9].

Більш детальна конкретизація положень Загальної декларації міститься у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст.,ст.13 та 14) [10].

Важливе значення у визначенні стандартів права на освіту має Конвенція про права дітей, яка містить норми загальної вимоги до держав стосовно забезпечення доступності інформації і матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей (ст. 28) [11].

У 2006 році прийнята Конвенція про права осіб з інвалідністю, норми якої закликають держави-учасниці визнати право осіб з інвалідністю на освіту, а для реалізації цього права без дискримінації й на підставі рівності можливостей держави-учасниці забезпечують інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя (стаття 24) [12].

Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод містить наступну норму: «нікому не може бути відмовлено у праві на освіту» [13].

Варто також згадати й Європейську соціальну хартію (переглянуту) [14], яка містить норми щодо освітніх прав (ст.17).

Таким чином, міжнародні стандарти приділяють увагу не тільки рівності як загальному явищу, але й містять положення щодо рівності права на освіту окремих категорій осіб, серед яких діти, інваліди тощо.

Ст. 3 Закону України «Про освіту» закріплює положення, згідно якого «кожен має право на якісну та доступну освіту... Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти... Право на освіту не може бути обмежене законом...» [8], разом із цим, у демократичних суспільствах існують законодавчі норми щодо обмежень конституційного права на освіту в умовах воєнного стану.

Так, згідно ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [15].

З перших днів введення воєнного стану в Україні здобувачі освіти втратили можливість навчатися, проте навіть попри несприятливі умови для повноцінної діяльності, робота навчальних закладів доволі швидко відновилися і організація діяльності щодо реалізації конституційного права на освіту продовжує здійснюватися із дотриманням певних пріоритетів, головними серед яких є: 1) всебічна підтримка працівників та здобувачів освіти, які зі зброєю в руках захищають нашу державу, задля сприяння обороні України; 2) гарантування безпечних умов навчання та праці для усіх учасників освітнього процесу; 3) надання якісних освітніх послуг.

Для їх забезпечення законодавство України з питань освіти передбачає різні форми здобуття освіти, а саме: інституційну (очну, заочну) чи індивідуальну (екстернат, сімейну (домашню), педагогічний патронаж) форми, або шляхом їх поєднання (ч. 1 ст. 9) [8].

Враховуючи реалії сьогодення, у березні 2022 року вищевказаний закон було доповнено статтею 57-1, яка містить додаткові державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану здобувачам освіти, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду, а саме:

- організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників;
- здійснення виплати стипендії та інших виплат, передбачених законом;
- місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби).

Забезпечення вищезазначених державних гарантії здійснюють: а) органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військово-цивільні адміністрації та органи місцевого самоврядування, їх представники, посадові особи (керівники, голови, начальники), органи управління (структурні підрозділи) у сфері освіти; б) заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їх засновники; в) громадські об'єднання, благодійні організації та фізичні особи, які здійснюють благодійну (волонтерську) діяльність (ч. 2 ст. 57-1 Закону «Про освіту»), у тому числі забезпечують створення безпечного освітнього середовища та організацію здобуття освіти, освітнього процесу.

Тому, наприклад, рішення про роботу закладів дошкільної освіти організується залежно від конкретної ситуації, яке ухвалюють місцеві органи влади та військові адміністрації.

Якщо брати до уваги організацію роботи щодо загальної середньої освіти, то місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, у підпорядкуванні яких перебувають ці заклади, зобов'язані забезпечити та організувати зарахування здобувачів загальної середньої освіти, які вимушені були змінити місце навчання та/або проживання (перебування) і проживають (перебувають) в Україні чи за її межами, у тому числі й внутрішньо переміщених осіб, що переїхали до місць тимчасового перебування на підконтрольній Україні території, до закладів освіти і здобуття загальної середньої освіти за будь-якою формою, що може забезпечити заклад освіти та яка є найбільш безпечною для них [16].

Для здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти також було створено умови для отримання освітніх послуг, у тому числі й внутрішньо переміщених осіб [17], і важливою подією стало врегулювання питання щодо видачі документів про професійну (професійно-технічну) освіту державного зразка випускникам закладів професійної (професійно-технічної) освіти, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) [18].

Законом України «Про вищу освіту» [19] та Законом України «Про фахову передвищу освіту» [20] надано право закладам освіти самостійно визначати форми здобуття освіти та організації ос-

вітнього процесу, у тому числі й встановлення графіків освітнього процесу, що дало можливість адаптувати освітній процес до режиму воєнного стану.

Якщо говорити про особливості реалізації права на вищу, фахову передвищу освіту, то, зокрема, внутрішньо переміщені особи з особливо небезпечних територій, включених до Переліку територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 22 грудня 2022 року, затвердженого наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 № 309 [21], мають право на пільгову участь у конкурсному відборі для здобуття вищої освіти за кошти державного бюджету. Також під час підготовки та проведення вступної кампанії до закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти був оновлений Порядок прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій російською федерацією території України [22], який передбачає, зокрема, можливість дистанційного вступу до закладів освіти.

До того ж Міністерством освіти та науки України був виданий наказ «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» [23], який регулює забезпечення та організацію роботи щодо здобуття освіти органами управління у сфері освіти місцевих органів виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, зокрема, в підпорядкуванні яких перебувають заклади загальної середньої освіти та інші установи освіти.

Висновки. Таким чином, навіть в умовах воєнного стану в Україні, не дивлячись на обмеження конституційного права на освіту, держава намагається забезпечувати виконання положень статті 53 Конституції України, *впроваджувати різного роду ініціативи, які дозволяють здійснювати освітній процес за державними стандартами та освітніми програмами України.*

Разом із тим, основними проблемами освіти у період дії правового режиму воєнного стану є незадовільне забезпечення цифровими пристроями учасників освітнього процесу та недостатня роль Міністерства освіти і науки України щодо визначення та конкретизації форм навчання у закладах освіти відповідних регіонів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
2. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 451/2023 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4512023-47793>.
3. Ребкало М.М., Самофалов Л.П., Олійник В.С. Особливості реалізації права на освіту в Україні: аналітично-правовий огляд. Науковий вісник Сіверщини. Право. 2019. № 2 (7). С. 13–22.
4. Бойко А.М. Соціалізація / Енциклопедія освіти / [гол. ред. В.Г. Кремень]. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 834–835.
5. іМельничук О.Ф. Право людини на освіту: монографія / О.Ф. Мельничук. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2013. 440 с.
6. Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду. Дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. К., 2015. 459 с.
7. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
9. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
10. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII від 19.10.73 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
11. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року: ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

12. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р. ратифікована Законом № 1767-VI від 16.12.2009 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
13. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифіковано Законом N 475/97-ВР від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
14. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року, ратифікована із заявами Законом № 137-V від 14.09.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.
15. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
16. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.03.2022 № 274 URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyizdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-taosvitnogo-procesu-v-umovah-voeyennogostanu-v-ukrayini>.
17. Про затвердження Положення про внутрішню академічну мобільність здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, які навчаються у закладах професійної (професійно-технічної) освіти України: наказ Міністерства освіти і науки України від 26 березня 2022 р. № 273 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0437-22#Text>.
18. Про деякі питання видачі документів про професійну (професійно-технічну) освіту в умовах воєнного стану в Україні: наказ Міністерства освіти і науки України від 05 вересня 2022 р. № 780 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE38439?an=1>.
19. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
20. Про фахову передвищу освіту: Закон України від 6 червня 2019 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>.
21. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 № 309 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#n7>.
22. Порядок прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України: наказ Міністерства освіти і науки України від 10 серпня 2022 року № 726 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1138-22#Text>.
23. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.03.2022 р. №274. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvitnogo-procesu-v-umovah-voeyennogo-stanu-v-ukrayini>.